

विविध लेख

आणि

आत्महत्या आणि आत्मार्पण

लेखक
हिंदुहृदयसम्राट स्वातंत्र्यवीर
विनायक दामोदर सावरकर

रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापूर

प्रमुख वितरक
अजब डिस्ट्रीब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.

विविध लेख : विनायक दामोदर सावरकर

© हिमानी सावरकर

जनआवृत्ती संकल्पना : श्री. नानासाहेब गोडसे

प्रकाशक

रिया पब्लिकेशन्स
२५०, ब-३०, शीतल बंगला,
नागाळा पार्क, कोल्हापूर.

प्रमुख वितरक

अजब डिस्ट्रिब्युटर्स
६७८-ई, निदान हॉस्पिटलसमोर,
शाहूपुरी, २ री गल्ली, कोल्हापूर.
मोबा. : ९४२२४२१५०२

अक्षरजुळणी

रावजी देसाई

मुखपृष्ठ

चित्रमित्र पब्लिसिटी, कोल्हापूर.

मुद्रक

श्री ज्योतिर्लिंग ऑफसेट, कोल्हापूर.

दुसरी आवृत्ती

मे, २०१२ - २००० प्रती

किंमत

जनआवृत्ती रुपये १००/-

विविध लेख

आणि

आत्महत्या आणि आत्मार्पण

विविध लेख

वैनायक वृत्ताचा विशेष

साधारणतः असें म्हणू या की, तालसुरांचे संस्कार नसलेले जें लिखाण वा भाषण तें गद्य. वरील संस्कारांचा, निदान तालाचा संस्कार, ज्यावर झालेला आहे तें पद्य.

आपले विचार अगदी मनात अुठतात त्या शब्दांतच स्पष्ट आणि विस्तारशः व्यक्तविण्याचें साधन म्हटलें म्हणजे गद्यच होय. परंतु तेच विचार तालसुरावर, म्हणजेच पद्यात, व्यक्तविले गेल्यास आपणांस दुहेरी समाधान होतें; त्या विचारांस शब्दांत व्यक्तविण्याने मनाचें आणि शब्दांस तालसुराच्या मंजुलतेची जोड लाभल्याने श्रुतीचें. या श्रुतिमंजुलतेची जोड आपणांला अितकी हवीशी असते की, अगदी नीरस वाक्येही तालसुरात म्हटलीं जाताच वाटतें त्याहून सरस वाटू लागतात. तिशीपुढे म्हणजे कोण रूक्ष प्रकरण; पण मुलामुलींच्या शाळेतील वर्गचा वर्ग जोडीजोडीने जेव्हा तेच पाढे तालसुरात म्हणू लागतो तेव्हा तो 'परवाचा' अगदी अैकावासा वाटू लागतो! त्यांच्यात मिसळून त्या चालीवर म्हणावासादेखील वाटू लागतो! यामुळेच अगदी निभेंळ गद्य बोलता बोलता हरदास पुराणिक मध्येच रंगात आले की, तेंच गद्य कसल्यातरी गळ्यावर बोलू लागतात. काही वक्तेही अेक प्रकारच्या सुरात आणि ठेक्यात आपल्या भाषणातील भावनोद्दीपक गद्यवाक्ये अुच्चारीत जातात. गद्यालाही गळा लावतात.

पण गळा म्हटला की कसल्या तरी सुराचे, तालाचे, चालीचें बंधन आलेंच. नुसत्या शब्दापेक्षा तालसुराच्या श्रुतिसुखदतेची गोडी असणाऱ्या शब्दांची मनुष्याला ही जी स्वाभाविकतःच अधिक आवड असते तीतच पद्याचें मूळ आहे. त्या आवडीसाठी मनुष्य गद्यात असणारी वाटेल तसें बोलत जाण्याची

सोय आपण होअून सोडून देतो आणि तालसुरांची बंधनें हौसेने स्वीकारतो. पद्याचा आश्रय करतो.

ही गोष्ट झाली साध्या विचारांची, भावभावनांची. पण जेव्हा त्या भावभावना अगदी अुत्कट होतात, अितक्या अधीर होतात की, मुळी शब्दांच्या आटोक्यात राहूच शकत नाहीत, तिथे गद्य कीं पद्य ही निवड करणेंच अशक्य होतें. हृदयाला दुर्धर वा दुस्सह झालेल्या भावभावनांचा आवेग स्पष्ट शब्दांच्या बिंदूबिंदूनी व्यक्त होण्याअितका जेव्हा असा संयतच राहू शकत नाही, तेव्हा तो स्वयमेवच सुराच्या धारप्रवाहात वाहू लागतो. गद्याचे तर नव्हेच नव्हे, पण शब्दमय पद्याचे आटोक्यात न राहून तो गीतपद्याच्या, गाण्याच्या, तानेच्या ओघात सहसाच सापडतो. सहज शब्दांत दुःख सांगणें हें गद्य. पण शब्दांत व्यक्त होआीतों तें दुःख न आवरता येअून अकस्मात् अनावर रडें कोसळतें तें पद्य, सहज गाणें, अनावर रोदन, अनावर हसू, दबतें अुसळणारें स्फुंदन, अकस्मात् वाजून जाणारी शीळ हीं सारी सहज पद्येंच होत. आपण 'गळा काढून' रडतो, 'ताला' वर हसतो, 'राहून राहून,' हुंदके देतो. भावभावना शब्दांत न सामावणारी आपली, अुत्कटता व्यक्तविण्यास असा 'गळ्या' चा, 'ताला'चा, पद्याचा, स्वभावतःच आश्रय घेतात. किंबहुना शोकाचें आणि आनंदाचें हें रडगाणें आणि धिंगाणे हेंच मनुष्याचें पहिलें अुपजत गाणें; पद्याचें मूळ! आणि त्यांचे ते अुसासे नि अुद्गार, हुंदके नि हंसू, हींच आद्यवृत्तें, अुपजत छंद! आद्य कवींचे अुनुष्टुप देखील त्यानंतरचे!

पद्याचा सूर, गीतांची 'तान' हा मनोवृत्तींच्या अशा आवेगाला संतत वेगाने वाहण्याचा पाट आहे. त्याचा ओघ शब्दबंधांच्यास फोडून, ओसरत ताणून ज्यात वाहविला जातो तो सूर, ती तान. यासाठीच भावनेचा अुत्कट अुद्रेक स्वभावतःच पद्याचें रूप घेतो, गद्याचें नव्हे. म्हणूनच ताल, तान, सुरेलपण हे पद्याचे स्वाभाविक विशेष होते. आपण त्यास पुढे जरी पद्याचीं 'बंधनें' म्हणतो तरी मुळाशी पद्याचीं तीं अंगें अुपांगेंच असतात. ज्यास अल्पस्वल्प तरी गळा वा चाल, सुरेलपणा वा ताल नाही तें पद्यच नव्हे. ज्या पद्याचा ताल सुटला त्याचा ताळच सुटला. जें गीत बेसूर, तेंच भेसूर! तें केवळ गद्य.

ज्यास असें कोणतेंही बंधन न पाळल्यानेच आपल्या भावभावना व्यक्तविण्याची अिच्छा होते, त्यातच त्या व्यक्तविल्याचें समाधान वाटतें, त्याने तशा तालतानेच्या,

सूर-बेसुराच्या, बंधनांचा आश्रय न घेता सुचतील त्या शब्दांत त्यांस सुखनैव व्यक्तवाव्या; पण त्यास गद्य म्हणावें. पद्याचा ज्यात कोणताही विशेष नाही त्यास पद्य असें नुसतें म्हटल्याने कोणती विशेष शोभा येणार आहे?

काव्याचा आत्मा रस. तो गद्यातही प्रतिभावान् लेखकांस पुष्कळ प्रमाणात साधता येतो. काही छंदःशास्त्रज्ञ गद्यालाही अेक वृत्तच समजतात. काही गद्य काव्यें किती तरी रसाळ असतात! आणि रस नसल्यामुळे नुसतीं 'पद्य' म्हणून म्हणवून घेणाऱ्या काही कविता किती तरी नीरस असतात. तेव्हा पूर्ण 'बंधन' विरहित अशी काव्यरचना ज्यास करावयाची त्याने गद्याचा आश्रय करावा. फार तर ठरीव साच्याची वैयाकरणी वाक्यरचनाही सोडून लिहिलेल्या या अशा गद्यास 'स्वैरगद्य' म्हणावें.

पण हीं बंधने नसलेलें असें स्वैर पद्य मात्र होअूच शकत नाही. किंबहुना पद्यात हीं 'बंधने' बंधनें म्हणून वाटतच नाहीत, वर दर्शविलेल्या भावभावनांच्या अुद्रेकाची स्वाभाविक प्रवृत्तीच तालात, सुरात, गळ्यावर व चालीवर, व्यक्त होण्याची असल्यामुळे त्यांचें जेव्हा पद्यावाचून समाधानच होत नाही तेव्हा त्यांना तीं बंधनेंच, आर्लिगनाच्या बंधनासारखी, गोड गोड वाटतात. हें बंधनच त्यांचा स्वैराचार असतो.

त्याच कारणासाठी यमक, अनुप्रास, ध्वनि, प्रभृति शब्दालंकारांची आणि अर्थांलंकारांची 'बंधनेही' कविता तशीच हौसेने धारण करते की जशी कामिनी सोन्याचा कंबरपट्टा, मोत्यांचा हार, रत्नाच्या अंगठ्या अंगावर घालते. ही बंधनें मन मोडणारीं बंधनें नव्हेत तर मनास येणारीं बंधनें असतात. तीं असणेंच अिष्ट वाटतें. नसलीं तर चुकलेसें वाटतें. कवितेचें लावण्य त्यांनी अधिकच खुलून दिसते. कवितेवर कवि तीं बळाने लादीत नाही तर कविताच कवीपाशी ते सुवर्ण अनुप्रासयमकादिक अलंकार मला घाला म्हणून लडिवाळ छंद धरीत सरखी विनवीत असते की "हौशीने करा मशिं गेंद छंद! घडवा हो, बाजूबंद! सख्या, घडवा हो बाजूबंद! !"

काव्याचा आत्मा जसा रस, तसा पद्याचा आत्मा ताल, चाल. पुढे तालाची शास्त्रोक्त मीमांसा होअून मात्रांची श्रुतिशुद्ध मांडणी झाली. तिच्याच पुढे निर्दोष प्रपंच वाढून आपली अुनुष्टुप, अुपजाति, सधरा, भुजंगप्रयात, आर्यागीति प्रभृति अनेक मंजुळ, बांधेसूद, आणि सुरेख वृत्तें घडलीं गेलीं.

ह्या वृत्तांना यमकही किती तरी खुलून दिसतो. संस्कृतातील पूर्वीच्या वृत्तांस अनुप्रासादिकांचीं लेणीं असत. त्यांस पुढे यमकाचें लेणींही जें लाभलें तें कलाविकासाचें चिन्ह होय, कला-हासाचें नव्हे. ओढून ताणून यमक साधणें हा कवीचा दोष, यमकांचा नव्हें. सुरेख यमक साधण्याची हातोटी नसल्यामुळेच निर्यमक कविता करणाऱ्यांनी आपल्या भाषादारिद्र्याच्या नांवाने बोटे मोडावीत, यमकाच्या नांवाने नव्हे!

आपली ही अनुष्टुप, आर्यागीति, श्लोक, प्रभृति दोन चरणी चारचरणी वृत्ते सुटसुटीत, वेचक आणि चिमुकल्या भावभावनांस व्यक्तविण्यास अतिशय रसानुकूल आहेत. अेखादें सुभाषित, अेखादा अर्थान्तरन्यास, अेखादी अपुमा किंवा अेखादें काव्यचित्र या रेखीव वृत्तांच्या चार चरणी चौकटीत किती खुलून दिसतें म्हणून सांगावे! अगदी आद्य कवींचें हे सुप्रसन्न अनुष्टुप पहा:

अिदं तीर्थं समं सौम्यं सुजलं सूक्ष्मवालुकम् ।

रमणीमं प्रसन्नं सज्जनानां मनो यथा ॥

किंवा कालिदासीय सोनेरी साखळीत रत्नाच्या अेकाच लोलकासारखा लटकणारा हा अर्थान्तरन्यास पहा:

सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यं ।

मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ॥

अियमधिकमनोज्ञा वल्कलेनापि तन्वी ।

किमिवहि मधुराणां मंडनं नाकृतीनाम् ।

किंवा भवभूतीचें हें चिमुकलें काव्यचित्र पहा:

दृष्टिस्तुणीकृतजगत्त्रयसत्त्वसारा ।

धीरोन्नता नमयतीव गतिर्धरित्रीम् ॥

कौमारकेऽपि गिरिवद् गुरूतां दधानो ।

वीरो रसो किमयमित्युत दर्प अेव ।

ह्यातील मनोज्ञ प्रतिभा नुसत्या गद्याच्या 'वल्कलेनापि' रम्य भासलीच असती. पण ह्या सुललित, श्रुतिशुद्ध नि सुमंजुल वृत्ताचें अंगास ठीकठाक होणारें हें तरीचें गुलाबी पातळ नेसल्याने त्यात तेंच तिचें लावण्य किती खुलून दिसत आहे! कल्पनेचें तें सौंदर्य, वृत्ताचें तें ? सुरेलपण, तालमात्राची ती सुपरिष्कृत श्रुतिमंजुलता! खरोखर, कविता असावी तर अशी असावी!

अशी कविता अितक्या सुबकपणे ज्या आपल्या ह्या संस्कृतवृत्तांत विलसू शकते त्या वृत्तांची गोडी ज्यास लागत नाही तो कसला रसिक! ज्यास ती साधत नाहीत तो कसला कवि!

दोन किंवा चार चरणांतच संपणारी अेखादी सुटसुटीत कल्पना व्यक्तविण्यास हीं वृत्ते आणि हे यमक हींच अशीं अगदी अनुरूप आणि समुचित साधनें आहेत. अितकेंच नव्हे, तर दीर्घकाव्यासही तीं अगदीच वावडीं आहेत असेंही म्हणता येणार नाही. ज्या अनुष्टुपात जगातील आद्यकाव्य – तें रामायण गायलें गेलें आणि जगातील महाकाव्य, – तें महाभारत रचलें गेलें, तें अनुष्टुप् दीर्घ काव्यप्रबंधास जुळतच नाही, शोभतच नाही असें कोणी कोणच्या तोंडाने म्हणावें! त्या वाल्मीकीच्या पवित्र आश्रमात ज्या कोण्या प्राचीन अुषःकाली 'ततः प्राचेतसप्राज्ञौ रामायणमितस्ततः । मैथिलेयौ कुशलवौ जगदुर्गुरुचैदितौ' त्या प्राचीन अुषःकालापासून आज युगानयुगे ते त्या रामायणीय अनुष्टुपांचे मंजुल छंद काळाच्या बोलघुमटातून निनादत येत आज जे या दोन्ही गोलाधारील अवघ्या मनुजजातीस मोहून टाकीत आहेत ते काही अुगीच नव्हते!

मराठी ओवी किंवा बंगाली पायर हींही त्या अनुष्टुप छंदाचीच अेक सुयमक नि शिथिल अशी प्राकृत आवृत्ति आहे. ज्ञानदेवाच्या ओवींची रसानुकूलता काय सांगावयास हवी!

हें सर्व विवेचन आरंभीच करण्याचा मुख्य हेतु अितकाच की, यमक, ठरीव चरणांचे पद्यबंध, गेय चाली, प्रभृति जे विशेष आपल्या ह्या सुपरिचित जुन्या वृत्तांत आहेत त्यांपैकी काही आम्ही योजलेल्या या नव्या वैनायक वृत्तांत जरी गाळले असले आणि ते गाळल्यामुळे हें वृत्त सुदीर्घ काव्यरचनेस काही प्रमाणात अधिक सोयीचें होतें असें आम्हांस जरी वाटत असलें तरी त्यावरून वरील यमकादिक विशेष आणि त्यांनी युक्त असणारीं तीं द्विचरणीं वा चार चरणीं जुनीं वृत्ते मुळीं रसानुकूल नाहीतच किंवा त्यांत दीर्घकाव्यें मुळीच खुलून दिसत नाहीत किंवा हें नवीन वृत्त त्या वृत्ताहून सर्व प्रकरणी वा सर्वतोपरी अधिक सरस आहेच आहे असे काहीतरी आम्ही समजत आहो असें कोणास वाटू नये. वरील वृत्तांच्या लहान घडीव फुलपात्रांहून या वैनायक वृत्ताचें विस्तृत आणि वहात्या महान् ओघाचें हें वृत्तपात्र दीर्घकाव्य बंधाच्या प्रवाहास अधिक 'अनुकूल' झाल्यास होअील अशा अपेक्षेने केलेला तो अेक प्रयोग